

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ № 40 ЧАСТИНА II

ББК 68.68

3-41

"Збірник наукових праць" включено до переліку наукових фахових видань України:

у галузі "Технічні науки", "Військові науки" – перелік № 1 (додаток до Постанови президії ВАК України від 09.6.1999 № 1-05/7);

"Педагогічні науки" – перелік № 4 (додаток до Постанови президії ВАК України від 09.02.2000 № 2-02/2),

"Психологічні науки" – перелік № 8 (додаток до Постанови президії ВАК України від 11.4.2001 № 5-05/4).

Рекомендовано до друку рішенням ученої ради Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького від 31 травня 2007 року, протокол № 12.

Збірник наукових праць № 40. Частина II. – 3-41 Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2007. – 306 с.

У збірнику наукових праць уміщено наукові публікації вчених та науково-педагогічного персоналу академії й інших навчальних закладів та наукових установ. Призначений для публікації результатів наукових та дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук та їх апробації. Розрахований на науковців, педагогів та тих, хто цікавиться питаннями науки. Спрямований на ознайомлення громадськості з результатами наукових досліджень.

ББК 68.68

© Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2007

Редактор С. С. Кондратюк

Коректори: О. В. Коломійчук, Л. В. Бала, В. А. Шликова

Комп'ютерна верстка О. А. Коломієць

Здано до набору 08.6.2007. Підписано до друку 01.10.2007.

Формат 60x84/8. Гарнітура Arial. Тираж 110 прим.

Ум. друк. арк. 35,58. Обл.-вид. арк. 48,20.

Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького

Свідоцтво про реєстрацію від 24.11.2000

Серія ХЦ № 014. Зам. № 461

Редакційна колегія:

головний редактор – кандидат педагогічних наук, професор Балашов В. О.;

заступники головного редактора – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Торічний О. В.; Артьомов О. І.;

відповідальний секретар – Блажкун Ю. В.;

члени редакційної колегії:

військові науки: голова напрямку – доктор військових наук, професор Олексієнко Б. М.; секретар напрямку – кандидат військових наук, доцент Залож В. В.; доктор військових наук, професор Серватюк В. М.; доктор технічних наук, професор Шинкарук О. М.; доктор військових наук, професор Городнов В. П.; доктор технічних наук, доцент Катеринчук І. С.; кандидат військових наук, доцент Ставицький О. М.;

технічні науки: голова напрямку – доктор технічних наук, професор Шинкарук О. М.; секретар напрямку – кандидат технічних наук, доцент Псьол С. В.; доктор технічних наук, професор Боровик О. В.; доктор технічних наук, професор Ковтун В. В.; доктор технічних наук, професор Ройзман В. П.; доктор технічних наук, доцент Катеринчук І. С.;

педагогічні науки: голова напрямку – доктор педагогічних наук, професор Романишина Л. М.; секретар напрямку – кандидат педагогічних наук, доцент Морозов С. М.; доктор педагогічних наук, професор Гушулей Й. М.; доктор педагогічних наук, професор Грязнов І. О.; доктор педагогічних наук, професор Руснак І. С.; доктор педагогічних наук, професор Галімов А. В.; кандидат педагогічних наук Діденко О. В.;

психологічні науки: голова напрямку – доктор психологічних наук, професор Потапчук Є. М.; секретар напрямку – кандидат психологічних наук, доцент Волобуєва О. Ф.; доктор психологічних наук, професор Томчук М. І.; доктор психологічних наук, професор Сафін О. Д.; доктор психологічних наук, професор Москалець В. П.; доктор психологічних наук, доцент Матеюк О. А.

<i>Карпілянський Д. А.</i> Концептуальна модель організаційно-психологічного забезпечення управління людськими ресурсами	220
<i>Ковальська І. Е.</i> Структура психологічної готовності членів громадських формувань до охорони державного кордону	225
<i>Левицька Л. В.</i> Розвиток саногенних почуттів учнівської молоді як психолого-педагогічна та валеологічна проблема	228
<i>Левицька Т. Л.</i> Фактори, що впливають на розвиток психологічної готовності студентів до створення сім'ї	231
<i>Лефтеров В. О.</i> Дослідження впливу психологічного тренінгу на розвиток мотиваційної сфери правоохоронців	235
<i>Лук'янець В. О., Махлай О. М.</i> Психологічні особливості професійного становлення офіцерів оперативно-розшукових підрозділів	239
<i>Ляц О. П.</i> Психологічні особливості вияву альтруїстичних тенденцій у юнацькому віці	242
<i>Матвюк О. А., Стасюк Є. В.</i> Спеціальна професійна підготовка офіцерів-психологів як складова програми підвищення їх професійного рівня	245
<i>Матохнюк Л. О.</i> Використання новітніх інформаційних технологій при підготовці та проведенні навчальних занять з вищої математики	249
<i>Новікова О. А.</i> Вплив просторового мислення на ефективність засвоєння навчального матеріалу в студентів	253
<i>Передера О. В.</i> Соціально-психологічна ідентичність сучасного студента: характеристика, дослідження та проблеми діагностики	256
<i>Потапчук Н. Д.</i> Проблемні питання організації керівником підрозділу соціально-психологічної адаптації молодих офіцерів-прикордонників	259
<i>Приходько І. І., Сутюшев Т. А.</i> Визначення характеру змін психічних можливостей підрозділів спеціального призначення при виконанні типових спеціальних завдань	263
<i>Самохвалов О. Б., Якимчук А. В.</i> Важливі чинники продуктивної саморегуляції психічної стійкості начальників оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України	267
<i>Сікорський П. І., Горіна О. М.</i> Психолого-педагогічні засади моделювання нових технологій навчання у вищих навчальних закладах	270
<i>Скиба К. М.</i> Проблеми визначення психолого-педагогічних умов розвитку лінгвістичного мислення майбутніх перекладачів	274
<i>Сопілко Н. В.</i> Виділення категорії "бар'єр" і її значення при вивченні іноземних мов	277
<i>Старобрянська К. Я.</i> Психологічні особливості формування сприятливого клімату в навчальній групі у процесі навчання іноземної мови	280
<i>Томаш В. В., Воедило А. М.</i> Методика оцінювання індивідуально-психологічних якостей та результатів діяльності як основа мотивації персоналу тилу	283
<i>Ходаківська О. М.</i> Вплив соціально-економічних та індивідуально-психологічних факторів на виникнення емоційного стресу в жінки	286
<i>Хуртенко О. В.</i> Формування у студентів психологічної готовності до прийняття рішень в екстремальних ситуаціях діяльності тренера	289
<i>Черкасова Т. М.</i> Розвиток естетичного мислення молоді в сучасній системі освіти	293
<i>Чухрій І. В.</i> Психологічні особливості тривоги та причини її виникнення у матерів, що виховують дітей-інвалідів	297
<i>Яцюк М. В.</i> Динаміка розвитку автономності в юнацькому віці	300
<i>Інструкція про порядок оформлення та подання статей до Збірника наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького</i>	303

ВИЗНАЧЕННЯ ХАРАКТЕРУ ЗМІН ПСИХІЧНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ПІДРОЗДІЛІВ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ПРИ ВИКОНАННІ ТИПОВИХ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ

УДК 159.9-057.36

І. І. Приходько, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
Т. А. Сутюшев, кандидат військових наук, доцент
Харківська академія внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України

Як відомо, психічні можливості є однією зі складових бойових можливостей підрозділів спеціального призначення (пСП) до виконання спеціальних завдань. На сьогодні фахівці іляють такі компоненти бойових можливостей: фізичну, психічну, моральну, спеціальну. Необхідно зазначити, що пріоритет цих складових у провідних країнах НАТО, які мають високопрофесійні підрозділи спеціальних операцій, визначався, з урахуванням цілого переліку факторів по-різному у свій час. В основному визначення цього пріоритету залежало від оцінки ефективності застосування сил спеціальних операцій у збройних конфліктах, які виявляли пріоритет напрямів їх підготовки. Об'єктивність оцінки складових бойових можливостей також залежала від змісту, який був покладений в основу поняття. На теперішній час одним з проблематичних питань залишається визначення характеру змін психічних можливостей у ході виконання пСП типових спеціальних завдань. Визначення закономірностей змін психічних можливостей пСП під час виконання типових спеціальних завдань є проблемою, рішення якої може стати черговим кроком на шляху створення емпіричної моделі пСП як одного з найважливіших елементів першої структурної компоненти теорії бойових можливостей пСП, тобто її вихідної емпіричної основи. Тому обрана тема дослідження є актуальною.

Наукові дослідження за цією темою [1] заслуговують достатньої уваги за рахунок оперування поняттям "психічний потенціал", який можна розглядати як функцію, що оцінює стан психічної системи організму військовослужбовця. У свою чергу поняття "психічні можливості" частково близьке до такого поняття, однак воно більшою мірою оцінює можливість використання психічного потенціалу в певних напрямках, тобто в процесі, який спрямований на виконання конкретного спеціального завдання. Щодо характеру динаміки психічних можливостей, то є необхідним з аналізу змін інтегральних показників

змісту ядер гетерохроматину та електровід'ємності ядер клітин букального епітелію слизової оболонки щелеп [2; 3], які, у першу чергу, характеризують стан декількох систем організму та більшою мірою оцінюють працездатність людини, яка, у свою чергу, пов'язана із психічним стомленням. Проведений огляд наукових досліджень у чистому диференційованому вигляді не виявив джерел, які б якісно та кількісно аналізували й оцінювали характер змін психічних можливостей у процесі виконання спеціальних завдань.

Мета статті – аналіз результатів експериментальних польових досліджень щодо визначення характеру змін психічних можливостей підрозділів спеціального призначення при виконанні типових спеціальних завдань.

Для вирішення зазначеної проблеми в основному застосовувався метод польових досліджень. Постановка завдань досліджень бойових можливостей (у тому числі й психічних) та їх проведення здійснювалися протягом тривалого часу за планами науково-дослідних робіт під керівництвом кандидата військових наук, доцента Т. А. Сутюшева. Об'єктами досліджень був особовий склад пСП, який виконував типові спеціальні завдання.

У даній статті автори зробили спробу оцінити й аналізувати психічні можливості пСП у цілому. Оцінка можливостей підрозділу є інтегральною оцінкою психічних можливостей його окремих військовослужбовців. При плануванні польових досліджень щодо визначення психічних можливостей пСП та встановлення закономірностей їх змін у ході виконання типових спеціальних завдань урахувалося, що особовий склад може перебувати в станах тривожності, страху, переляку та психогенного шоку. Така градація динаміки емоційного стану людини дозволяла диференційовано проводити аналіз змін психічних можливостей у ході виконання завдань з урахуванням особливостей указаних психічних станів. Для оцінки тривожності в основному використовувалися мето-

дики діагностики самооцінки тривожності Ч. Д. Спілбергера (адаптованої Ю. П. Ханіним) та зміни рівня тривожності Тейлора (доповненої В. Г. Норахідзе). Основним недоліком цих методик є тривалий час, необхідний для опитування, який дозволяє організму в ході проведення тесту відновлювати психічний потенціал, що вносить певні некоректності в результати дослідження. Тому результати за даними тестами доповнювалися паралельним проведенням цитологічного дослідження [2; 3]. Для оцінки психічних можливостей особового складу пСп під час перебування у стані страху, переляку та психогенного шоку також додатково використовувалися цитологічне дослідження.

Дослідження психічних можливостей при виконанні різних типових спеціальних завдань проводилося через різні проміжки часу, які враховували специфіку виконуваних завдань. Для випадку виконання завдань пСп ЗСУ, які мали характер рейдових, критерієм визначення відрізка часу, через який проводилися дослідження, було фізичне навантаження, яке отримував особовий склад, в основному у межах до 1,5 МДж. Такий же критерій існував для визначення відрізка часу, через який проводилося дослідження психічних можливостей особового складу пСп НГУ, ВВ МВС України та інших підрозділів при виконанні пошукових завдань. Для визначення часового інтервалу досліджень виконання завдань снайперської засідки використовувався критерій, пов'язаний із досягненням певних рівнів пріоритетних для снайперської засідки компонентів спеціальних можливостей – зорової витривалості, зорової та оперативної пам'яті, зорової адаптації, витривалості ізометричного м'язового напруження у статичній позі, що виключає тремор кінцівок та тулуба снайперів тощо.

Оцінка психічних можливостей надавалася у відносному вигляді "коефіцієнтом психічних можливостей" $K_{\text{пм}}$ як співвідношення поточних психічних можливостей до базових, які мав особовий склад у спокійному стані у звичайних умовах. Базовий рівень у ході досліджень визначався за допомогою розробленого комплексу таких методів дослідження: психодіагностичного, психофізіологічного та цитологічного.

Психодіагностичний метод складався з використання певної батареї методик: шістнадцятифакторного опитувальника особистості Р. Кеттелла; багаторівневого особистісного опитувальника "Адаптивність" (МЛО-АМ); діагностики самооцінки тривожності Ч. Д. Спілбергера (адаптованої Ю. П. Ханіним); зміни рівня тривожності Тейлора (доповненої В. Г. Норахідзе); "Інтелектуальна лабільність"; "Оперативна пам'ять"; визначення короткочасної зорової пам'яті; особистісної самооцінки розвідника; модифікованої методики самооцінки особистості "САН"; опитувальника КОС; проєктивних методик Л. Сонді та восьмикольорового тесту Люшеру (у модифікації А. М. Карпуніної).

Для оцінки функціонального стану особового складу підрозділів спеціального призначення засто-

совувався цитологічний метод дослідження, який дозволяв визначати рівень психофізичного стомлення під впливом психофізичного навантаження. Він передбачав визначення на клітинному рівні інтегрального показника стану основних систем організму за рахунок кількісного аналізу змісту гранул гетерохроматину та електровід'ємності ядер у клітинах букального епітелію слизової оболонки щокви.

Використання психофізіологічного методу за допомогою тест-прибору розвідника дозволило визначати деякі показники спеціальних можливостей: світлову реакцію зорового аналізатора; звукову реакцію слухового аналізатора; час проведення рефлекторної дуги, яка забезпечує передачу нейросигналу до вказівного пальця правої руки; здатність розрізнення світлових мерехтінь при їх збільшенні та зменшенні.

За результатами польових досліджень було встановлено, що зміни психічних можливостей пСп мають у цілому подібний характер під час виконання навіть різних типових спеціальних завдань. На рис. 1 наведені результати польових досліджень змін психічних можливостей, які проводилися із залученням пСп ЗС СРСР, ЗСУ, НГУ для вирішення завдань розвідки, дорозвідки та пошукових завдань.

Для аналізу характеру змін психічних можливостей пСп на рис. 2 наведені узагальнені дані досліджень цих змін за результатами виконання завдання пСп ЗСУ щодо розвідки окремих елементів одного з аеродромів фронтової авіації. Залежність зміни $K_{\text{пм}}$ має характерні ділянки: 1 – інтенсивне зростання, 2 – монотонне зниження, 3 – помірне зростання.

Достатньо інтенсивне зростання на початку виконання спеціального завдання пояснюється усуненням психічного напруження, яке було притаманне особовому складу перед початком виконання спеціального завдання. Слід зазначити, що для перелічених вище завдань мінімальне початкове значення $K_{\text{пм}}$ складало 0,7, а максимальне – до 0,95. Групи, які мали початковий рівень $K_{\text{пм}}$ менше 0,5, розцінювалися як не готові.

На початковому етапі зміни $K_{\text{пм}}$ були пов'язані зі значним впливом психічного стану особового складу на його спеціальні можливості (у першу чергу такі, як здатність виявлення системного підходу при прийнятті рішення, у випадку виникнення неординарних ситуацій у ході вирішення завдання тощо).

Монотонне зниження $K_{\text{пм}}$ на другій ділянці пояснюється виникненням різних чинників, які впливають на психічні можливості: накопиченням психічної перевтомленості, емоційною напругою, зниженням настрою у зв'язку зі значним фізичним навантаженням тощо. Слід зазначити, що мінімальні значення $K_{\text{пм}}$ не повинні наближатися до 0,6–0,65. Досягнення $K_{\text{пм}}$ цього рівня, за досвідом польових досліджень, характеризується повільними, часто неадекватними реакціями особового складу на вказівки командира підрозділу, аж до відмовлення їх виконання.

Помірне зростання $K_{\text{пм}}$ на третій ділянці залежності пояснюється емоційним зростанням, яке пов'язано з відчуттям завершення виконання завдань та перспективи відпочинку найближчим часом.

Усі перелічені ділянки характеризуються різкими змінами $K_{\text{пм}}$, які можуть бути викликані перебу-

ванням особового складу у стані страху, переляку або психогенного шоку. Для характеристики даних випадків необхідно користуватися таким поняттям, як психічна стійкість – здатність організму самовідновлюватися за певний проміжок часу до значень психічної готовності на момент початку негативного психі-

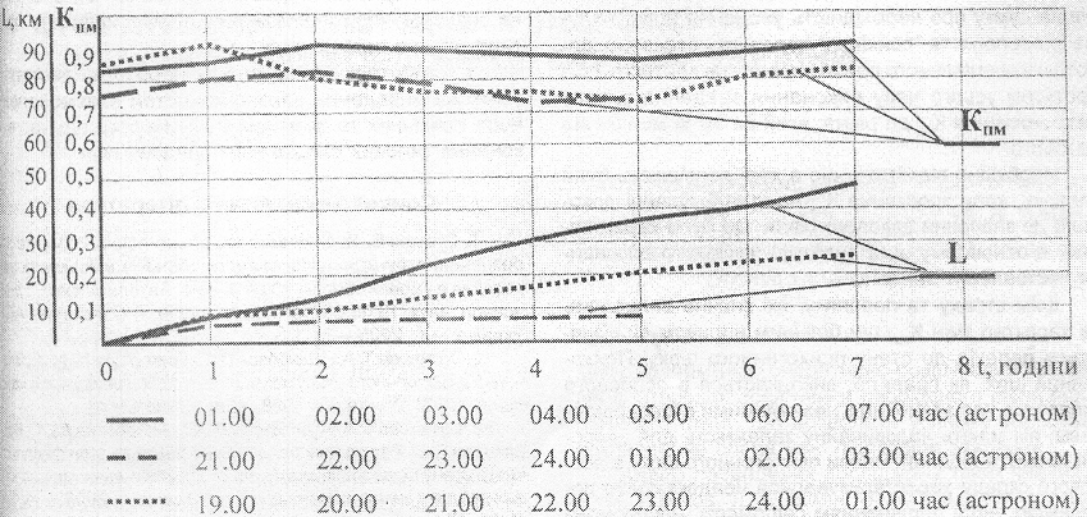

Рис. 1. Загальний характер змін психічних можливостей підрозділів спеціального призначення при виконанні спеціальних типових завдань:

- пСп ЗС СРСР (розвідка об'єкта);
- пСп НГУ (виконання пошукового завдання);
- — пСп ЗСУ (дорозвідка об'єкта);
- L – пройдена відстань

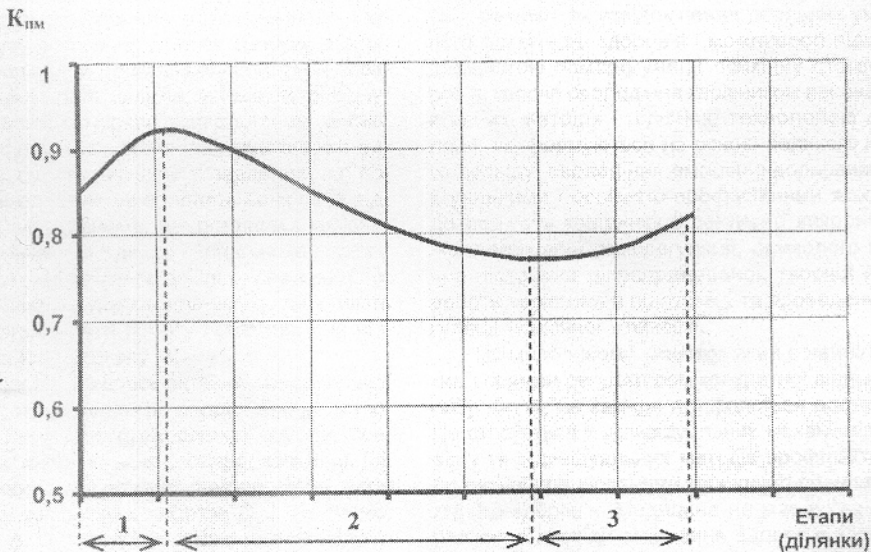

Рис. 2. Узагальнені результати дослідження змін психічних можливостей пСп ЗСУ в ході дорозвідки окремих елементів одного з аеродромів фронтової авіації

чного впливу. За думкою авторів, її слід розрізнати як задовільну та незадовільну. У ході проведення польових досліджень ураховувалося, що якщо період тимчасової психічної релаксації на порядок перевищував за часом період негативного впливу на психіку людини, то психічна готовність оцінювалася як незадовільна.

Результати польових досліджень навели авторів на думку про необхідність уведення нового тлумачення поняття "психічна" надійність стосовно підрозділів спеціального призначення – це здатність пСп протягом усього часу виконання завдання виключати зниження $K_{\text{пм}}$ до рівня, який на 30 % менше від базового.

Необхідно відмітити, що в ході досліджень були випадки, коли зростання $K_{\text{пм}}$ на третій ділянці доходило до значення базового рівня. Це було характерним, в основному, для випадків успішного виконання поставлених завдань.

Крім страху та переляку, які значно впливають на характер змін $K_{\text{пм}}$, ще більшим впливом відрізняються перехід до стану психогенного шоку. Психогенний шок, як правило, викликається в особового складу під час зіткнення з незнайомими стрес-факторами, які мають надзвичайну залежність для здоров'я та життя людини. Вияви психогенного шоку в особового складу характеризувалися неадекватною поведінкою, іноді порушенням свідомості, неспроможністю виконувати поставлені завдання.

Результати дослідження дали підстави зробити певні висновки.

1. Наведений матеріал є черговим кроком до утворення першої структурної компоненти теорії бойових можливостей пСп – її вихідної емпіричної основи.

2. Виявлений характер змін психічних можливостей пСп має достатньо стійкі ознаки певних закономірностей.

3. Наведені вище поняття "психічна стійкість" і "психічна надійність" дозволяють більш багатогранно оцінювати психічні можливості пСп, хоча і не претендують на остаточність.

У майбутніх дослідженнях необхідно звернути увагу на виявлення закономірностей взаємозалежності психічних та фізичних можливостей під час виконання типових спеціальних завдань пСп.

Список використаної літератури

1. Стасюк В. В. Система соціально-психологічного забезпечення функціонування авіомобільних військових підрозділів в умовах збройних конфліктів: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.05 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2005. – 34 с.
2. Сутюшев Т. А., Шахбазов В. Г., Григор'єва Н. М. Визначення фізіологічного стану розвідника в період рейду // Зб. наук. праць ХІЛ ВПС. – Харків, 1998. – Вип. 1. – С. 37–41.
3. Сутюшев Т. А., Григор'єва Н. М., Шкорбатова Ю. Г., Кудрявцева Е. П. Результати польових досліджень змін фізіологічного стану підрозділів спеціального призначення під час нічних рейдів у зимових умовах // Честь і закон. – 2006. – № 1. – С. 44–47.

Рецензент – кандидат психологічних наук
С. М. Будник